

**SAMARQAND TARIXINI O‘RGANISH BOSQICHLARI VA
MANBALAR TO‘PLAMI: MUSTAMLAKA, SOVET VA
MUSTAQILLIK DAVRI TARIXSHUNOSLIGINING QIYOSIY
TAHLILI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BIRINCHI YARMI)**

**RUSTAMOV SHAMSIDDIN SALOHIDDIN
O‘G‘LI**

*Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti mustaqil tadqiqotchisi
O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi,
Arxeologiya bo‘limi xodimi.
e-mail: r_shamsiddin@mail.ru
Tel: +99890 604-98-88
ORCID:0009-0007-7283-2649*

Рустамов Шамсиддин Салохиддин угли
*Сотрудник Управления археологии Агентства
культурного наследия Республики Узбекистан.*

Rustamov Shamsiddin Salokhiddin ugli
*Employee of the Archaeology Department of the
Agency for Cultural Heritage of the Republic of
Uzbekistan.*

Annotatsiya. Tezisda XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi Samarqand tarixining o‘rganilishi va unga oid manbalar to‘plami kompleks tahlil qilinadi. Manbalar to‘rt guruhga ajratiladi: yozma va arxiv hujjatlari, arxeologik va me‘moriy manbalar, foto-vizual hujjatlar hamda etnografik va og‘zaki manbalar. Samarqand tarixini o‘rganishning uch bosqichi – Rossiya imperiyasi

mustamlaka davri (1868–1917), sovet davri (1917–1991) va mustaqillik davri (1991-yildan hozirgacha) – metodologik yondashuvlar, manbalar doirasi va ilmiy natijalar bo'yicha qiyosiy baholanadi.

Kalit soʻzlar: Samarqand tarixi, tarixshunoslik, manbashunoslik, XIX–XX asrlar, Rossiya mustamlakachiligi, sovet davri, me'moriy meros, etnografiya, fotohujjatlar, “Samarqand” davlat muzey-qoʻriqxonasi.

Kirish

Samarqand – jahon sivilizatsiyasida muhim oʻrin tutgan, tarixi jihatdan noyob shaharlardan biridir. Buyuk Ipak yoʻlining kesishish nuqtasi, Amir Temur imperiyasining poytaxti va Mirzo Ulugʻbek ilmiy markazining oʻchogʻi boʻlgan bu shahar koʻhna zamonlardanoq olimlar, sayyohlar va tadqiqotchilarning diqqatini oʻziga tortib kelgan. Shaharning ilmiy jihatdan chuqur oʻrganilgan davrlaridan biri XIX asr oxiri va XX asr birinchi yarmidir.

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Samarqandni zabt etishi (1868-yil) nafaqat siyosiy, balki ilmiy jihatdan ham burilish nuqtasi boʻldi. Shu davrdan boshlab shahar va uning atrofida tizimli arxeologik qazishmalar, etnografik ekspeditsiyalar va me'morchilikka oid tadqiqotlar olib borila boshlandi. Bir tomondan, rus sharqshunoslari va arxeologlari Samarqandning tarixiy merosini ilk bor ilmiy asosda oʻrgana boshladilar. Ikkinchi tomondan, suratkashlik (fotografiya) rivojlanishi tufayli shahar hayotining vizual hujjatlari yaratildi.

Sovet davrida (1917–1991) Samarqand tarixini oʻrganish yangi yoʻnalishlarni qamrab oldi: sinfiy tahlil, moddiy madaniyat tadqiqotlari va katta hajmli arxeologik qazishmalar amalga oshirildi. Mustaqillik yillarida esa milliy tarix konsepsiyasining qayta koʻrib chiqilishi bilan birga xalqaro hamkorlik loyihalari va zamonaviy raqamlashtirish texnologiyalari yangi imkoniyatlar yaratdi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, har bir davr Samarqand tarixini oʻz maqsadi, oʻz manbalari va oʻz nuqtai nazaridan oʻrgangan. Shu sababli bugungi

tadqiqotchi uchun nafaqat “nima yozilgan”, balki “kim, qaysi manbaga tayanib va qanday sharoitda yozgan” degan savol ham muhim. Manbalar to‘plami va tarixshunoslikni birgalikda tahlil qilish ana shu savolga javob beradi.

Tadqiqotning maqsadi XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi Samarqand tarixini o‘rganishning tarixshunoslik manzarasini shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. davrga oid manbalarni guruhlariga ajratish va ularning imkoniyat hamda cheklovlarini baholash;
2. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasining foto-vizual fondini manbalar tizimidagi o‘rnini aniqlash;
3. mustamlaka, sovet va mustaqillik davrlarida qo‘llanilgan metodlar, manbalar va natijalarni qiyosiy tahlil qilish;
4. xorijiy tarixshunoslikning Samarqand tarixini o‘rganishdagi hissasini ko‘rsatish;
5. keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalishlarni asoslash.

Manbalar tahlili va metodologiya

Manba guruhlari va ularning tasnifi. XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi Samarqand tarixini o‘rganishda har xil turdagi manbalar muhim rol o‘ynaydi. Ularni to‘rt asosiy guruhga ajratish mumkin (1-jadval).

Manba guruhi	Asosiy turlari	Davri va o‘rni
Yozma va arxiv hujjatlari	Ma’muriy hisobotlar, statistik to‘plamlar, xotiralar, sayohatnomalar	1868-yildan, mustamlaka davrini o‘rganishda asosiy manba
Arxeologik va me’moriy manbalar	Qazishma topilmalari, me’moriy o‘lchov natijalari, restavratsiya hisobotlari	XIX asr oxiridan, moddiy madaniyat tarixini tiklashda muhim

Foto-vizual hujjatlar	Fotosuratlar, fotonegativlar, kino hujjatlar, fotoalbomlar	1870-yillardan, vizual tarixni rekonstruksiya qilishda noyob
Etnografik va ogʻzaki manbalar	Ekspeditsiya materiallari, mahalliy aholi xotiralari, amaliy sanʼat namunalari	1920–1980-yillar, ijtimoiy va madaniy tarixni oʻrganishda qimmatli oʻrin tutadi

1-jadval. Samarqand tarixi manbalarining tasnifi

Bu tasnifning amaliy maʼnosi shundaki, har bir guruh tarixning turli yoʻnalishini yoritadi. Yozma hujjatlar boshqaruv va iqtisodiyotni, arxeologik va meʼmoriy manbalar moddiy muhitni, foto-vizual hujjatlar shaharning koʻrinishini, etnografik va ogʻzaki manbalar esa oddiy odamlarning turmushini ochib beradi. Birgina guruhga tayangan tadqiqot tarixning bir tomonini koʻrsatadi xolos.

Yozma va arxiv manbalar. Mustamlaka davri yozma manbalarining asosiy qismi Turkiston general-gubernatorligi arxivlarida saqlanayotgan maʼmuriy hujjatlardan iborat. Oʻzbekiston Milliy arxivida (OʻzMA) saqlanuvchi fondlar Samarqandning 1868–1917-yillardagi maʼmuriy boshqaruvi, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini oʻrganishda asosiy arxiv manbasi hisoblanadi.

XIX asrdan boshlab yaratilgan yozma manbalar orasida N.V. Xanikov, A. Kun, A. Semyonov va boshqa rus olimlarining sayohatlari va yozib qoldirgan maʼlumotlari alohida ahamiyatga ega. Abu Toharxoʻjaning “Samariya” asari esa shahardagi meʼmoriy yodgorliklarni va ularning XIX asrdagi holatini tasvirlovchi oʻzbek tilidagi muhim manbadir. A.S. Majidovning tadqiqotlariga koʻra, XVIII asr oʻrtalari va XIX asrdagi Samarqand tavsifi N.V. Xanikov, F. Nazarov, X. Vamberi, O.A. Suxareva kabi olimlar asarlarida yaxlit aks ettirilgan [6].

Foto-vizual manbalar: “Samarqand” davlat muzey-qoʻriqxonasi fondi. Foto-vizual manbalar orasida eng muhim jamlanma muzey-qoʻriqxonaning hujjatli fondida saqlanayotgan kolleksiya hisoblanadi. Fond

54 185 ta saqlash birligidan iborat bo‘lib, uning shakllanishi XX asrning 30-yillaridan boshlangan [1]. Fond tarkibining asosiy guruhleri 2-jadvalda keltirilgan.

Kolleksiya turi	Saqlash birligi
Fotoalbomlar	188
KF – kolonial davr fotolari	682
FSK – ijtimoiy-iqtisodiy hayot fotolari	3353
F – umumiy foto kolleksiya	7446
KP – arxiv fotolari	195
AF – arxeologik fotolar	69
IKP – yordamchi kolleksiya fotolari	5081
VRF va VRKP fotolari	1686
Fotonegativlar fondi (1930-yillardan)	8606 (KP) va 20 664 (IKP)

2-jadval. Fonddagi foto va fotonegativlar tarkibi (muzey-qo‘riqxonada ma’lumotlari asosida)

Fotohujjatlarning mavzuviiy qamrovi juda keng. Ular “Markaziy Osiyo xalqlarining hunarmandchiligi va turmush tarzi”, “Bozorlar va ko‘cha ko‘rinishlari”, “Me’moriy yodgorliklar”, “Diniy e’tiqodlar va udumlar”, “Xalq ta’limi”, “Teatr”, “Yozuvchilar”, “Ikkinchi jahon urushi”, “Sanoat va qishloq xo‘jaligi”, “Arxeologik qazishmalar” kabi 15 dan ortiq yo‘nalish bo‘yicha tartiblangan. Bu tasnif foto-vizual manbani tasodifiy suratlar yig‘indisi emas, tizimli ma’lumotlar bazasi sifatida ishlatish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda to‘rt metodologik yondashuv qo‘llanildi:

1. Tarixiy-taqqoslash metodi asosida uch davrning (mustamlaka, sovet, mustaqillik) ilmiy yondashuvlari, manbalar bazasi va erishilgan natijalar solishtirildi.

2. **Tarixshunoslik tahlili** orqali Samarqand tarixini o'rganishga bag'ishlangan asosiy ilmiy ishlar tanqidiy baholandi.

3. **Manbashunoslik tahlili** doirasida turli manba guruhlarining ishonchliligi, to'liqligi va bir-birini to'ldirish darajasi o'rganildi.

4. **Sinxron tahlil** usulida bir davr voqealari turli manbalar orqali kompleks baholandi.

Natijalar va muhokama

1. Mustamlaka davri (1868–1917): Samarqand tarixni o'rganishning boshlanishi. Rossiya imperiyasining Samarqandni zabt etishi (1868) shahar tarixini ilmiy o'rganishning boshlanishiga turtki bo'ldi. Bu davrda ikki parallel yo'nalish rivojlandi. Ma'muriy-statistik hujjatlashtirish va sof ilmiy tadqiqot.

Ma'muriy yo'nalishda Samarqand viloyati bo'yicha tuzilgan hisobotlar, aholi ro'yxatlari va iqtisodiy statistika muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, XIX asrning ikkinchi yarmida paxta ekin maydonlarining kengayishi, sanoatning o'zgarishi va savdo yo'llarining qayta tashkil etilishiga oid ma'lumotlar shu hujjatlarda to'plangan [8, 9]. Tadqiqotlarga ko'ra, Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni bosib olgach, Samarqand viloyatida qishloq xo'jaligi sohasi isloh qilindi va paxta yetishtirish kuchaydi [18]. Hunarmandchilik tarmoqlari ham alohida tadqiqot mavzusiga aylangan [19]. Shuni hisobga olish kerakki, bunday hujjatlar odatda boshqaruv ehtiyojlari uchun, ya'ni hisobga olish va nazorat qilish maqsadida tuzilgan. Ular iqtisodiy dinamikani kuzatish uchun qimmatli, ammo mahalliy aholi fikrini bevosita yetkazmaydi. Shu sababli ularni boshqa guruh manbalar bilan to'ldirish zarur.

Ilmiy yo'nalishda V.V. Bartoldning (1869–1930) Samarqand tarixi va topografiyasiga bag'ishlangan fundamental asarlari alohida o'rin tutadi. Bartold yozma manbalarni ham, arxeologik va numizmatik materiallarni ham ilmiy muomalaga kiritgan. Uning “Turkiston” asari va Samarqand tarixiga oid ko'plab tadqiqotlari hozirga qadar bu sohada asosiy tayanch hisoblanadi [3, 14]. Bu yondashuvning kuchi turli turdagi manbalarni birgalikda qo'llashda

edi: bu xususiyat bugungi kompleks manbashunoslikning ilk ko‘rinishi sifatida qaralishi mumkin.

Mustamlaka davrining foto-hujjatlari orasidagi eng qimmatli meros G.A. Pankratev fotoalbomidir [2]. Rus armiyasi kapitani Pankratev 1894–1904-yillarda Samarqandda xizmat qilib, shaharning XIV–XVII asrlarga oid me‘moriy yodgorliklarini to‘liq va batafsil aks ettiruvchi yirik albom yaratgan. Bu album o‘sha davrgacha yaratilgan nashrlardan mukammalligi bilan ajralib turadi. Demak, mustamlaka bosqichining asosiy yutug‘i faqat tadqiqotlar emas, balki keyingi avlodlar foydalanadigan manbalar bazasining – arxiv fondlari, sayohatnomalar va fotoalbomlarning – yaratilishi bo‘ldi.

2. Sovet davri (1917–1991): tizimli o‘rganishning rivojlanishi. Sovet davrida Samarqand tarixini o‘rganish yangi tashkiliy shakl va keng ilmiy bazaga ega bo‘ldi. Bu davrning o‘ziga xosligi shundaki, bir tomondan keng ko‘lamdagi ekspeditsiyalar va fundamental tadqiqotlar amalga oshirildi, ikkinchi tomondan mafkuraviy cheklovlar ilmiy xulosalarga ta’sir ko‘rsatdi.

Bu davrda O‘rta Osiyo etnografiyasining yirik mutaxassislaridan biri O.A. Suxareva (1903–1990) o‘z ilmiy maktabini shakllantirdi [4, 10]. U Samarqandda tug‘ilib, umrining ko‘p qismini O‘rta Osiyo xalqlari tarixi va etnografiyasini o‘rganishga bag‘ishladi. Uning Samarqand kashtachiligiga oid tadqiqotlari “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi fondidagi materiallarga tayanadi. Bu misol tadqiqot va muzey fondi o‘zaro bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Fond tadqiqotchiga material beradi, tadqiqot esa fond materialiga ilmiy ma’no kiritadi.

Sovet davrida muzey-qo‘riqxonaning hujjatlar fondi faol to‘ldirildi [1]. 1920-yildan boshlab uyushtirilgan etnografik ekspeditsiyalar natijasida hunarmandchilik, turmush tarzi va diniy marosimlarni aks ettiruvchi ko‘plab fotosuratlar va fotonegativlar to‘plandi. V.I. Kotovski (1926–1940-yillar faoliyati), I. Quldashev, E. Polyakov va boshqa fotograflarning ishlari fondning eng muhim qismini tashkil etadi. Kotovski Samarqand, Buxoro va Xivadagi

diniy marosimlar, me'moriy yodgorliklar va ijtimoiy hayotni jonli aks ettirgan suratlari bilan fondni boyitgan. Bu yerda muhim jihat bor: ekspeditsiyalar tarixni o'rganish bilan bir qatorda yangi manba ham yaratdi. Boshqacha aytganda, bu davrda tarixshunoslik va manbalar bazasi bir jarayonning ikki tomoni sifatida rivojlandi.

Jadidchilik harakati vakillari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulqodir Shakuriy, Xo'ja Muin va Ismoil G'aspirali kabi ma'rifatparvarlarning yangi usul maktablari ochilishiga oid suratlar ta'lim tarixini o'rganuvchilar uchun noyob manbadir.

Me'moriy yodgorliklarni o'rganish sohasida sovet davri me'morlari va restavratorlarining ishi ayniqsa muhim. P.Sh. Zahidov va boshqa me'morlarning restavratsiya hisobotlari Samarqand yodgorliklarining holatini, amalga oshirilgan ishlarni va ularning natijalarini batafsil hujjatlashtirgan [12]. Mafkuraviy cheklovlar esa ayrim mavzularning to'liq ochilmasligiga olib keldi; bu masala mustaqillik davrida qayta ko'rib chiqila boshlandi.

3. Mustaqillik davri (1991-yildan hozirgacha): yangi metodlar va xalqaro hamkorlik. O'zbekiston mustaqilligidan so'ng milliy tarix konsepsiyasining qayta ko'rib chiqilishi Samarqand tarixini o'rganishda yangi yo'nalishlarni vujudga keltirdi. Birinchidan, sovet davrida mafkuraviy cheklovlar sababli to'liq ochilmagan mavzular jadidchilik, milliy ozodlik harakati, diniy merosning asl qiymati yangi nuqtai nazardan o'rganila boshlandi. Ikkinchidan, xalqaro hamkorlik loyihalari doirasida xorijiy tadqiqotchilar bilan birgalikdagi ishlar kengaydi.

Britaniyalik tarixchi Aleksandr Morrisonning "Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India" (Oksford, 2008) asari bu sohadagi eng muhim xalqaro tadqiqotlardan biri hisoblanadi [5]. Morrison Toshkent, Moskva, Sankt-Peterburg va Dehlidagi arxivlarda olib borgan tadqiqotlari asosida Rossiya mustamlaka boshqaruvining Samarqanddagi o'ziga xos jihatlarini tahlil qilgan. Bu yondashuvning

ahamiyati shundaki, Samarqand yakka holda emas, boshqa mustamlaka tizimlari bilan qiyosiy kontekstda ko‘rib chiqilgan.

Zamonaviy o‘zbek ilmiy maktabi ham Samarqand tarixining turli jihatlarini qamrab oluvchi tadqiqotlarni kengaytirmoqda. Samarqand davlat universiteti tadqiqotchilarining ishlari [20], 1868–1917-yillardagi Samarqand arxitektura va shaharsozligidagi madaniy o‘zgarishlarga bag‘ishlangan tadqiqotlar [7] hamda XVIII–XIX asrlardagi manbalarga oid ilmiy maqolalar [6] zamonaviy tadqiqotlar ko‘lamini ko‘rsatadi.

Raqamlashtirish sohasida ham muhim qadam tashlandi. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi fondidagi 54 185 ta foto va fotonegativ hujjatning saqlanishi va ilmiy muomalaga jalb etilishi bo‘yicha ishlar davom etmoqda [1]. Registon maydonida o‘tkazilgan “Suratlarda aks etgan tarix” ko‘rgazmasi bu manbalarni keng jamoatchilikka taqdim etish yo‘lidagi muhim tadbirlardan biri bo‘ldi [16]. Raqamlashtirishning ilmiy ahamiyati shundaki, u fond materialini bir joyda saqlanadigan nodir ashyodan ko‘plab tadqiqotchilar foydalana oladigan manbaga aylantiradi.

4. Samarqandning xorijiy tarixshunoslikda o‘rganilishi. Samarqand tarixiga qiziqish faqat mahalliy tadqiqotchilar bilan cheklanmagan. XVI–XIX asrlar Samarqand tarixi ingliz, nemis, fransuz, rus, turk, xitoy va yapon tillaridagi ilmiy nashrlarda ham keng o‘rganilgan [13]. Jumladan, amerikalik Yudjin Skayler XIX asrda Samarqandda bo‘lib, shahar va aholini tasvirlovchi qimmatli kuzatuvlarini qoldirgan.

Vizual manbalar xalqaro tadqiqotlarda ham muhim o‘rin tutadi. Fransuz fotografi Pol Nadar 1890-yilda Parij – Samarqand – Toshkent yo‘lida 1800 dan ortiq fotosurat olgan; uning arxivi hozir ham salmoqli ilmiy qiymatga ega. Ispaniyalik fotograf Pablo Martines Munyes 2026-yilgi O‘zbekiston safarida Nadarning 1890-yildagi arxiv suratlarini zamonaviy tarzda takrorlash loyihasini amalga oshirdi. Bu vizual manbalardan xalqaro tadqiqotlarda foydalanishning yangi uslubini ko‘rsatdi.

S.M. Prokudin-Gorskiyning 1905–1915-yillarda olingan rangli fotosuratlari alohida o‘rin egallaydi. Dunyo amaliyotida rangli fotografiya texnologiyasini birinchilardan bo‘lib qo‘llagan bu fotograf Shohi Zinda, Registon, Bibixonim va Samarqanddagi boshqa me‘moriy yodgorliklarni rangli tasvirlarda abadiylashtirgan. Hozir AQSh Kongress kutubxonasida saqlanayotgan bu kolleksiya me‘moriy merosni qayta tiklashda muhim manbalardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda [15].

5. Uch bosqichning qiyosiy tahlili. Uch bosqichning asosiy xususiyatlari 3-jadvalda umumlashtirildi.

Mezon	Mustamlaka davri (1868–1917)	Sovet davri (1917–1991)	Mustaqillik davri (1991-yildan)
Asosiy yo‘nalish	Ma‘muriy-statistik hujjatlashtirish va dastlabki ilmiy o‘rganish	Ekspeditsiyalar, fundamental va tizimli tadqiqotlar	Milliy tarix konsepsiyasini qayta ko‘rib chiqish, xalqaro hamkorlik
Yetakchi manbalar	Turkiston general- gubernatorligi arxivi, sayohatnomalar, fotoalbomlar	Etnografik ekspeditsiya materiallari, foto va fotonegativlar, restavratsiya hisobotlari	Milliy arxivlar, muzey fondi, xorijiy arxiv va kutubxonalar, raqamli materiallar
Yirik natijalar	Bartold asarlari, Pankratev albomi	Suxareva maktabi, Kotovskiy kolleksiyasi, Zahidov hisobotlari	Morrison monografiyasi, ko‘rgazmalar, yangi mavzular

Asosiy cheklov	Boshqaruv nuqtai nazari ustunligi (tahliliy xulosa)	Mafkuraviy cheklovlar	Raqamlashtirish va ilmiy muomalaga jalb etish davom etmoqda
---------------------------	---	--------------------------	---

3-jadval. Samarqand tarixini o'rganishning uch bosqichi

Jadvaldan ko'rinadiki, uch bosqich bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birining ustiga quriladi. Mustamlaka davri arxiv fondlari va dastlabki fotoalbomlarni yaratdi, sovet davri ekspeditsiyalar orqali etnografik va fotohujjatli bazani kengaytirdi, mustaqillik davri esa bu bazani yangi savollar va xalqaro tajriba bilan qayta o'qimoqda. Har bir bosqichning cheklovi boshqasining imkoniyati bilan to'ldirilishi mumkin.

6. Manba guruhlarini o'zaro to'ldirish. Sinxron tahlilning asosiy g'oyasi shundaki, bir obyekt yoki voqea turli manba guruhlarini orqali qaraladi. Masalan, Shohi Zinda majmuasi uchun Abu Toharxo'janing "Samariya" asaridagi tavsif, Pankratev albomidagi tasvirlar, Prokudin-Gorskiyning rangli suratlari va restavratsiya hisobotlari [12] qiyosiy qator hosil qilishi mumkin. Yozma tavsif yodgorlikning XIX asrdagi holati haqida so'z bilan guvohlik beradi, suratlarning aniq ko'rinishini ko'rsatadi, restavratsiya hisobotlari esa keyingi o'zgarishlarni qayd etadi. Bunday qator bitta manba bera olmaydigan ishonchlilik darajasini yaratadi: manbalar bir-biriga mos kelsa, xulosa mustahkamlanadi, mos kelmasa, tanqidiy savol tug'iladi. Bu yondashuv metodologiyada ko'rsatilgan manbashunoslik tahlilining (ishonchlilik, to'liqlik, bir-birini to'ldirish) amaliy ko'rinishidir.

7. Tadqiqotning cheklovlari. Birinchidan, tezisda manbalar va tarixshunoslik umumiy tarzda tahlil qilindi; har bir bosqichdagi alohida asarlarning batafsil tanqidiy tahlili keyingi tadqiqotlar vazifasidir. Ikkinchidan, uch bosqichni bir-biridan ajratish nisbiy. Ayrim manbalar va muallif faoliyati bir necha davrga tegishli bo'lishi mumkin. Uchinchidan, foto-vizual manbalar bitta muzey fondidagi ma'lumotlar bilan chegaralangan. Boshqa muzeylardagi kolleksiyalar bilan qiyosiy tadqiqot hali oldinda davom ettiriladi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlil XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi Samarqand tarixining o'rganilishi bo'yicha quyidagi asosiy xulosalarga imkon beradi:

1. Samarqand tarixini o'rganishning uch asosiy bosqichi mavjud bo'lib, har birida o'ziga xos metodlar, manbalar to'plami va ilmiy ustuvorliklar qaror topgan. Mustamlaka davrida arxeologik va me'moriy tadqiqotlar bilan bir qatorda ma'muriy boshqaruv va hujjatlashtirish, sovet davrida keng qamrovli ekspeditsiyalar ustuvor bo'lgan. Mustaqillik davrida milliy tarix konsepsiyasi qayta ko'rib chiqilib, xalqaro hamkorlik uchun yangi yo'nalishlar ochildi.

2. Uch bosqich bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birining ustiga quriladi: har bir davr keyingisi uchun manbalar bazasini yaratgan, keyingisi esa uni yangi savollar bilan qayta o'qigan.

3. Foto-vizual manbalar, xususan “Samarqand” davlat muzey-qo'riqxonasi fondidagi 54 185 ta saqlash birligidan iborat kolleksiya, XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmidagi Samarqand hayotini o'rganishda tengsiz birlamchi manbadir. Bu kolleksiya me'moriy yodgorliklar, ijtimoiy hayot, ta'lim va hunarmandchilik bo'yicha yozma manbalarda uchramaydigan vizual dalillarni o'z ichiga oladi.

4. Xorijiy tarixshunoslik, xususan A. Morrisonning Oksford monografiyasi va Prokudin-Gorskiyning Kongress kutubxonasidagi rangli fotosuratlar Samarqand tarixini o'rganishning xalqaro o'lchamini shakllantirishda muhim hissa qo'shgan.

5. Turli manba guruhlarini birgalikda qo'llash (sinxron tahlil) tarixiy xulosalarning ishonchliligini oshiradi. Manbalarning mos kelishi xulosani mustahkamlaydi, mos kelmasligi esa tanqidiy savol tug'diradi.

6. O.A. Suxareva, V.V. Bartold kabi olimlarning ilmiy merosini yangi metodologik yondashuvlar bilan birlashtirish, raqamlashtirish texnologiyalaridan foydalanish va turli manba guruhlarini kompleks qiyosiy o'rganish kelajakdagi tadqiqotlar uchun eng samarali yo'nalish hisoblanadi.

Samarqand tarixi tadqiqotlarini yanada chuqurlashtirish uchun O‘zbekiston milliy arxivlari, “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi fondi materiallari hamda Rossiya, Fransiya, Germaniya va AQSh kutubxonalarda saqlanayotgan Samarqand tarixiga oid vizual va yozma manbalarni birgalikda o‘rganuvchi kompleks xalqaro tadqiqot loyihalari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi hujjatli fondi. Foto va fotonegativlar kolleksiyasi. – Samarqand, 1930–1980-yillar.
2. Панкратьев Г.А. Фотоальбом исторических памятников г. Самарканда. – Самарканд, 1894–1904.
3. Bartold V.V. Turkiston. To‘liq asarlar to‘plami. – Moskva: Nauka, 1963–1977. – 9 jild.
4. Сухарева О.А. Бухара XIX – начала XX вв.: позднефеодальный город и его население. – Ташкент: Фан, 1966.
5. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 388 p.
6. Majidov A.S. XVIII asr o‘rtasi va XIX asrda Samarqandning tasvirlari haqida // Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence. – 2023. – Vol. 2, № 5. – B. 51–58.
7. Nosirov J. Samarqand arxitektura va shaharsozligidagi madaniy o‘zgarishlar (1868–1917 yillar misolida) // Oriens.uz. – 2023. – B. 153–158.
8. Inlibrary.uz. Samarqand viloyati madaniy jarayonlar tarixi (1868–1917). <https://inlibrary.uz>
9. Inlibrary.uz. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Samarqand viloyati sanoati tarixi // Pedagog’s jurnali. – 2023.
10. Journal.buxdu.uz. O.A. Suxareva ilmiy merosi // Buxoro davlat universiteti ilmiy jurnali. – 2022. – № 3.

11. Samarqand tarixi. IX jild. – Samarqand: Zarafshon, 2010.
12. Захидов П.И. Архитектурное наследие Самарканда. – Ташкент: Узбекистан, 1996.
13. Samarqandning xorij tarixshunosligida yoritilishi (XVI–XIX asrlar).
14. Akademik V.V. Bartold ilmiy merosida Samarqand tarixi.
15. Prokudin-Gorskiy S.M. Samarkand fotosuratları to‘plami (1905–1915). – Library of Congress, Washington D.C. [loc.gov/pictures/collection/prok](https://www.loc.gov/pictures/collection/prok)
16. “Suratlarda aks etgan tarix” foto ko‘rgazmasi haqida // UzA. – 2020 yil, 28 avgust.
17. Samarqand qadimiy davrdan boshlab to XIII asr boshlarigacha (Afrosiyob materiallari asosida). – Samarqand, 1995.
18. Agricultural Situation in the Samarkand Region in the Second Half of the 19th Century – the Beginning of the 20th Century // Scientific Journal of Fergana State University. – 2022. – № 1.
19. Inscience.uz. Samarqand shahrining hunarmandchilik sohalari (XIX asrning birinchi yarmi) // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2022.
20. Samarqand davlat universiteti. Tarixshunoslik va manbashunoslik kafedrası. <https://samdu.uz/en/pages/tarixshunoslik>

